

Yeni Tarihselci Bir Okuma: “Engereğin Gözündeki Kamaşma”

“Engereğin Gözündeki Kamaşma”: A New Historicist Reading

Bedia KOÇAKOĞLU*

Özet: 1980 sonrası gelişen edebî anlayışlardan biri olan “Yeni Tarihselcilik”, kurgusalılığı merkeze alıp, tarihi yenileyerek yazmayı irdeler. Metinleri ait oldukları kültür ve coğrafyadan soyutlayarak değerlendiren eleştiri yöntemlerinin aksine söylem, metinlerin oluştuğu sosyal, kültürel, siyasî ve edebî atmosferi de dikkate almıştır. Bu anlamda yazar-devir-eser üçlüsü çerçevesinde hareket eden yaklaşım, tarihî olay ve dönemle “*empati*” kurulması gerektiğini savunarak, bu yolla tarihî belgeleri ve onların nesnellik iddialarını sorgulamayı amaçlar. Böylece temeli tarihe dayanan ancak özünde kurgulanmış ve yorumlanmış bir tarih ortaya çıkar. Bu durum okuyucuda çelişkiler uyandırsa da anlatının çerçevesinin ve yapısının zenginleşmesi adına önemli görünmektedir.

“Yeni Tarihselci” inceleme yönteminin dekor olarak kültürü, coğrafyayı, dönem atmosferini ihmal etmeden tarihî vakaları parçadan bütüne birleştiren, prologlara yer veren ve kültürel-sosyolojik karmaşa oluşturan temel çatışmalar üzerine inşa edilen yapısı Zülfü Livaneli’nin *Engereğin Gözündeki Kamaşma* adlı eseri üzerinden okunabilir. Buradan hareketle çalışmamızda “Yeni Tarihselci” edebî yöntemin bu dairedeki teknik ve ilkelerinin, yazarın anlatısında nasıl somutlaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: “Yeni Tarihselcilik”, Zülfü Livaneli, Engereğin Gözündeki Kamaşma, bağlam, parçalanmış tarih, prolog, çatışma.

Abstract: “New Historicism”, one of the concepts that developed after 1980, writes history through renewing it and bringing fictionality to the center. The social, cultural, political and literary atmosphere is taken into consideration, contrasting with the method of isolating texts from their cultural source and geography. In this sense, it is an approach which advances within the framework of writer-age-work, through defending the idea of empathizing between the historical event and term and, in this way aims to query historical documents and their claim to objectivity. Thus, in consequence, a history appears which is based upon history, but which is in essence a fictional interpretation. This, though its contradictions in the reader’s mind, is important in terms of the story’s framework and structure. The “New Historicist” structure of the method of study gives a place to prologues and is constructed on basic conflicts that cause cultural and social complexes, combining the historical phases from particulars to the mass without neglecting the historical atmosphere, geography and culture as a scene, and which can be read in Zülfü Livaneli’s *Engereğin Gözündeki Kamaşma*. In our study, from this perspective, the matter of concretizing techniques and the principles of the literal method of “New Historicism” in the writer’s story managed to be retained.

Keywords: “New Historicism”, Livaneli, *Engereğin Gözündeki Kamaşma*, context, fragmented history, prologue, conflict.

Postmodern anlatıların en önemli içerik özelliklerinden olan tarih, modern romanlarda çok daha farklı bir şekilde yerini alır. Yansıtmacı romanda tarih, ders alınacak bir olgu olarak karşımıza çıkarken, bu tarz romanlarda kısmen kurgu unsuru olsa bile en azından kahramanlar idealize edilir.

*Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. bkocakoglu@akdeniz.edu.tr

hükmeden anlı şanlı vezirin yollardan hışımla geçen saltanat arabasını bile görmekten acizken, şimdi götü başı açık bir durumda, cellâdın kemendiyle morarmış gerdan etleri sarkarak yatıp duruşuna bakıyordu” (s. 65) gibi bölümler pop-art’ın en belirgin örneklerinden olmasıyla birlikte saraydaki yaşayışa kurgusal bir yaklaşım da getirmektedir.

Ayrıca halkın “*bütün organları yerinde olmayan eksik adamların Cenab-ı Hakkın cennetine*” (s. 33) giremeyeceği, sûrun üflenmesiyle İsrail’in çağrıda bulunup cümle mahlûkatın yeniden doğrulması (s. 55), şehzadenin bağlanmış düğümünü çözmek için büyücüler tarafından odaya kurt kıcı saklanması (s. 94), dile gelen duvarların olması (s. 135) gibi inanışları, metinde kurgu ile gerçek arasında iyi birer atmosfer görünümünde durmaktadır.

Sonuç olarak Zülfü Livaneli, eserinde toplumun değerlerini gerek inanç, gerek yaşayış biçimi, gerekse kültür bağlamında kullanmış, bu yolla “*Yeni Tarihselci*”lerin ilgi alanına giren bağlamı somutlaştırmıştır, denilebilir.

3. Kamaşma: Parçalanmış Tarih

Bağlam-tarih-edebiyat arasında kurulan bütünsellik “*Yeni Tarihselci*”lerin en çok üzerinde durduğu meseledir. Onlara göre olgular değil, olaylar önemlidir ve bu bağlamda parçalanmış bir tarihi yansıtan edebi eserler dikkate değerdir. Zülfü Livaneli’nin bir dönem anlatısı olan eseri bunun önemli bir örneğidir. Zira eserde yer yer kopuk olmasına rağmen birçok tarihî vaka ile karşılaşılır.

“*16. yüzyılın büyük yazarları; yıldız falına, tarih ilmine meraklı Naima ve Evliya Çelebi’nin rahat divanlarındaki kanaviçe yastıklara dayanmadan bu kitabı yazmam mümkün olamazdı. Esin kaynağı olan müthiş üslupları ve alıntı yaptığım cümleleri için onları tekrar tekrar saygıyla anıyor ve bu romanın onların büyük eseri yanında, alçak gönüllü bir dipnotu olarak algılanmasını diliyorum*” (s. 7) diyen Livaneli tarihten nasıl istifade ettiğini vurgular. Zira eserde, 1640-1648 yıllarında hükümdarlık yapan Sultan İbrahim ve annesi Kösem Sultan’ın yaşadıkları anlatılır. Ancak dönem tarihî gerçeklikten uzak, yer yer ironik bir dille daha çok Naima ve Evliya Çelebi’nin aktardıklarına dayanılarak verilir. Bu da tarihin nesnellikten uzaklaştığı noktanın başlangıcıdır aslında.

Anlatıda Sultan İbrahim’in, ağabeyi IV. Murad’ın ölümünün ardından tahta çıkarılması ve zaten zayıf bir kimlik olan Padişah’ın gölgesi altında ülkeyi Kösem Sultan’ın idare etmesi daha çok kurguya bakan yönleriyle irdelenir. Örneğin padişahın şehvet düşkünlüğü *Naima Tarihi*’nde yer bulan ilginç bir olayla aktarılır. Padişah “*bir gün Üsküdar’da atla dolaşırken aklına kim bilir nereden yine kadın zevki geldi. Kadından duyulacak neşenin bedeninin büyüklüğüyle orantılı olacağını düşündü. Derhal ağalara emretti. İstanbul’un en şişman kadını arattırdı. Ağalar ve paşalar mahalle mahalle yayıldılar. Nihayet paşaya iri yarı bir Ermeni karısı getirdiler. Sultan İbrahim bu kadından pek ziyade hazzetti. Artık öbür narin ve zarif kadınlar gözünden düştü. Sultan İbrahim’in yedinci hasekisi Şivekâr namını aldı. Sarayda mühim bir mevki işgal etti. Sultan İbrahim şişman hasekisine Şam eyaletini bağısladı*” (Altınay, 2005, 153).

Bu olay Livaneli’nin kaleminden yansırken tarih ciddi oranda tahribata uğratarak parçalanır. Naima’nın kurguya kayan üslubuna bir de Livaneli’nin sübjektif bakış açısı eklenince şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Padişah’ın cariyelerle ilgilenmediğini gören Kösem Sultan, çare olarak yeni doğmuş bir serçe yavrusunu buldur(ur). Bu yavru şafak vakti arı kovanına bırakılarak bütün arılara sokturul(ur) ve sonra serçe yavrusunun yaralı bereli şişmiş gövdesi ezilerek macun yapıp Şehzademizin kutlu zekerine melhem olarak sürül(ür) (s. 94). Bu da işe yaramayınca Valide Sultan, *İstanbul’un namli civanlarından kız gibi zülüflü oğlanlar toplayıp onun yatağına* (s. 95) sokar. *Kız Yusuf’tan tut da Benli Ali’ye, Altın Top’a kadar baldırına hiz damgası yemiş ve defter-i hizana kaydolmuş ne kadar yüzüne bakmaya kıyılmayan, akıllara durgunluk veren*

Onlara göre, nesnenin kendi başına anlamı değil de özneye karşılaştırılınca ortaya çıkan pozisyonu önemlidir. “Çünkü aslında olgu diye bir şey yoktur. Sadece yorumlar vardır; yorum ise mutlaklığı ortadan kaldıran bir mekanizmayı beraberinde getirdiği için nesnenin bir durumundan değil, sonsuz sayıdaki farklı görünümünden bahsedebiliriz. Bu da yine öznenin dağılımlılığının meydana getirdiği bir durumdur. Kendisiyle tutarlı, ‘öteki’leştirme bilincine sahip merkezi bir ben olmayınca, onun karşısında ‘bütünlüğü’ olan bir nesne de olmayacaktır. Dolayısıyla, öznenin dağılmasına paralel olarak, bütünlüklü olmayan, dağılmış bir nesne düşüncesiyle karşı karşıyayız; en azından karşıtlık bulunamayacağı için öznenin, nesnenin hâkimiyeti altına girdiği yahut nesnenin köleleştirildiği bir durum yoktur ortada. Böyle bir durumun olmaması, nesneye esneklik, hareketlilik sağlamaktadır ve nesne postmodern süreçte tıpkı özne ve onun ürettiği değerler gibi ‘şeffaf’laşmıştır. Bu şeffaflık nesneyi ele avuca gelmez, kaygan, her yerde var ama hiçbir yerde görünmeyen bir güce dönüştürür ve bu güç karşısında zaten bütünlüğü kalmamış özne bir oyuncaktır artık” (Emre, 2006, 149).

Bu anlamda kurgu ile gerçeğin karıştırılması ve sanatçı tarafından bilinçli olarak yapılan bazı uygulamalarla okurun gerçek algısında ciddi bir kırılma yaşanır. Yani okur bir yandan bu anlatılanlar gerçek diye düşünürken bir yandan da reele uymayan durumlar karşısında sorgulama yaşar. Postmodern anlatıların en temel özelliklerinden birisi gerçek ile kurmacanın iç içe verilmesidir. Bunun birlikteliğini sağlamak için de yazarlar genellikle fantastiği kullanır. Bunun gerekçesini Berna Moran şöyle ifade eder:

“Demek ki gerçekçilikten uzaklaşmanın nedeni, yaşamı daha uygun bir yöntemle daha iyi yansıtmak değil, gerçeklikle romanın bağıni sorgulamak ve gevşetmek. Postmodern romanın bu özelliği, hiç değilse Batı’da kısmen, modern düşüncünün getirdiği gerçeklik krizinden kaynaklanır. (...) Bugün modern felsefe, yapısalcılık, göstergebilim ve Derrida’cılar çıplak ontolojik olguya da doğrudan doğruya ulaşamayacağımızı, onu ancak dil gibi keyfi gösterge sistemlerinin prizmasından geçirerek algılayabileceğimizi ileri sürüyorlar. Başka bir deyişle, gerçeklik bellediğimiz şey de bir bakıma kurmacadır” (Moran, 1998, 116-117).

O halde yazma sürecini önceleyen postmodern anlatıda yazarın bu kurgusalılığı ortaya çıkarmak için bazı söz oyunlarına ve anmalara başvurması gerekir. Örneğin, okur tam da her şeyin gerçek olduğunu düşünmeye başladığı sırada anlatıcı birden araya absürd bir bölüm sokarak okurun gerçeklik algısını paramparça eder. Ya da bunu kendisi bizzat araya girerek yapar.

İşte özellikle 1980’lerde yaygın olarak kullanılan bu yöntem “Metafiction” (kurgu ötesi) denir. “Metafiction, gerçekliğe dayalı roman geleneğine ve romanda modernist akıma karşı alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre roman sanatı ne ampirik dış dünyanın bir kopyası olabilir ne de bilinç akımını yansıtabilir. Bir kurgu olan roman ancak kendi sürecini ve dilini yansıtır. Eğer gerçek dünyaya değiniyorsa bunu parodik bir biçimde sunabilir. Diğer bir deyişle, gerçek dünya yansıtılamaz, zira gerçek ve dil arasındaki ilişki sanıldığı gibi sorunsuz değildir. Bu denli hızlı bir değişim içinde olan dünyayı nasıl bir kalemde yakalayıp aynen yazıya geçirebiliriz? Gerçeklik yazıyla hapsedilebilir mi? Bu olanaksızdır. Artık dilin değişken yapısını kullanarak geleneklere meydan okumalıyız. (...) Metafiction romanda romanın iç dünyası ile dış dünya arasındaki bağ koparılır. Zira romanı oluşturan dil ve göstergeler tam anlamıyla gerçek nesnelere yansıtılamaz. Roman da gerçekliği yansıtmaya izlenimini yitmiş olur. Gerçek ve kurgu birbirine zıt iki kavram olduğu için gerçeği yansıtmaya özenti dünyayı yansıtmaya ilkesine meydan okuyan, tüm anlatım sistemlerini sorunlaştıran bir yazım sanatı geliştirmiştir. Gerçek ve kurgu arasında varsayılan anlam benzerliğini bulandırıp tüm anlatım sistemlerini kendi içlerinde sorun olarak gösteren postmodern roman okurdan etkin olarak yazım sürecine katkıda bulunmasını ve romanı kurgusal bir söylem olarak görmesini beklemektedir” (Oppermann, 1992, 248).

Sonuç

“*Yeni Tarihselcilik*”, temelinde şüphe olan bir yaklaşımdır. Söylem, metinlerin gerçekliğini sorgulayarak, geçmişe yönelik anlatılarda hayal-hakikat çatışmasını amaçlar. Böylece okurun zihninde kültürel bir kargaşa oluşur. Geçmiş, edebî metinler için vazgeçilmez bir hazinedir. Sanatçı bu tarihî malzemeyi alır, işler, kullanır, çözümler ve sübjektif yaklaşımıyla değerlendirir. Böylece temeli tarih olan kurgulanmış bir metin ortaya çıkar.

Zülfü Livaneli de anlatısını bu yaklaşımın imkânlarıyla kurgulamış ve böylece yorumlanmış bir tarih metni kaleme almıştır. Livaneli’nin eserinde dikkati çeken ilk unsur, “*Yeni Tarihselci*”lerin bağlamı ön plana alan tutumlarıdır. Yazar, toplumun değerlerini gerek inanç, gerek yaşayış biçimi, gerekse kültür bağlamında anlatısına dâhil etmiş, böylece üzerine soyutlamalar yerleştireceği tarihî ve gerçek bir atmosfer kurmuştur.

İkinci boyut olarak, tarihî meseleleri kurgulayarak anlatma gözlenir. Sanatçı 17. yüzyıl Osmanlı hükümdarlığını, bu dönemde yaşanan çeşitli çatışmaları, Kösem ve Turhal Sultan’ların çekişmesini, bu kavganın ortasında heba olup giden Sultan İbrahim’i tarihi parçalayarak ele alır. Burada belirtmekte yarar olacağı kanaatindeyiz, Sultan İbrahim dönemi genel olarak bakıldığında elbette çok mükemmel değildir. Ancak bunu biraz sultanın gerçekten hastalıklı, saf, dünyadan bihaber, kendisine gösterilecek her yola girebilecek mizacında aramak gerekir. Sultan İbrahim’in mizacını bozanlar çeşitli araştırmacıların yorumuyla Kösem Sultan ve vezirleridir. Osmanlı hanedanının soyunu devam ettirmek için Valide Sultan, padişahı şehvet tutkunu haline getirmiş, vezirlerin senelerce devam eden hileleri, rakipleri aleyhine kışkırttıkları padişahı zulme alıştırmıştır. Okurların bir tarih metni okumak yerine, romanı tercih ettikleri ve ondan da büyük oranda etkilendikleri düşünülecek olursa, Livaneli’nin tarihî yaklaşımı sorgulanmalıdır. Yazarın esas aldığı kaynaklardan, *Engereğin Gözündeki Kamaşma*’ya kadar gelen parçalı ve soyut tarih algısı, tekrar ele alınmalı ve “*Yeni Tarihselcilik*” söyleminin neye hizmet ettiği üzerinde durulmalıdır.

Sanatçının anlatısında *Naima Tarihi*, *Seyahatnâme*, *Binbir Gece Masalları*, *Mesnevî* gibi eserlere prologlar yoluyla göndermelerde bulunması da tarihin kurgusalılığına vurgu yapması adına önem arz etmektedir. Tarihî alt yapının üzerine soyutlamalar kuran, gerçek ile hayal unsurlarını yan yana kullanan *Engereğin Gözündeki Kamaşma*, “*Yeni Tarihselci*” yaklaşımın örnekleri arasında değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak yazarın amacı, tarihi yeni baştan yazmak değildir. O, yazılmış olanı temel alarak, bulduğu boşlukları doldurma yoluna gitmiştir. Şu halde sanatçının eseri, bu bağlamda incelenmeli, salt gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmamalıdır. “*Yeni Tarihselcilik*”, yeni bir tarih uydurmamakla birlikte, yazılmış olanı hayal gücüyle değerlendirerek, arka plandaki tarihin yorumlanabileceğini gösterir. Ve söylem, bu yorumlayış iyi niyetli yapıldığı, okurun tarih algısında ciddi bir dağılma yaşatmadığı sürece gerçek görevini (tarih yazımının edebî sorgulanışı) yerine getirmiş olur.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (1991). *Hayvan Masalları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altınay, A. R. (2005). *Kadınlar Saltanatı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Barnes, J. (1989). *A History of the World in 10 ½ Chapters*. London: Picador.
- Brooke-Rose, C. (2003). "Palimpsest Tarih". Çev. Kemal Atakay. *Yorum ve Aşırı Yorum*, 139-152. İstanbul: Can Yayınları.
- Çeri, B. (2001). *Tarih ve Roman*. İstanbul: Can Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Günay, U. (1975). *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Hammer, J. V. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 3 C. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Hutcheon, L. (1989). "Historiographic Metafiction: Parody and Intertextuality of History". Ed. Patrich O'Donnell, & Robert Con Davis. *Intertextuality and Contemporary American Fiction*, 3-32. London: The John Hopkins University Press.
- Işık, İ. (2006). *Resimli ve Metin Örneklili Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, 10 C. Ankara: Elvan Yayınları.
- Jenkins, K. (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. Çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2003). *Kitle Kültürü Kitlelerin Afyonu*. İstanbul: Argo Kitaplığı.
- Kaya, M. (2000). "İskender". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22. 555-559. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Livaneli, Z. (2007). *Engereğin Gözündeki Kamaşma*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naîmâ M. E. (2007). *Târih-i Na'îmâ*, 4 C. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oppermann, S. (1992). "Postmodern Romanda Değişen Anlatım Biçemi ve 'Gerçeklik'/'Yazı' İkilemi", C. 3. *Littera Edebiyat Yazıları*, Ankara: Karşı Yayınları.
- Oppermann, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı, Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1997). *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2009). "Nedim Gürsel'in Romanlarının Yeni Tarihselci Bağlamda Okunması". *Turkish Studies*, 4/1, 1989-2009. (<http://sozluk.bilgiportal.com/nedir/veronica>, 25.12.2011)